

Växjö universitet
Institutionen för pedagogik

Återvinning – en vinning för vem?

Hinder och möjligheter för ett
pedagogiskt miljöarbete i förskolan

**Annelie Algerbo
Anita Hultqvist**

ABSTRACT

Annelie Algerbo och Anita Hultqvist.

Återvinning – en vinning för vem?

Hinder och möjligheter för ett pedagogiskt miljöarbete i förskolan

Recycling - a gain for whom?

Obstacles and opportunities for educational environmental activities in preschool

Antal sidor: 48

Begreppet hållbar utveckling är aktuellt i dagens samhälle, inte minst genom ett eventuellt förtydligande i läroplanen för förskolan, Lpfö 98, (2006) skriver Skolverket (2009). Hur de olika kommunernas politiker väljer att integrera förskolan i ett holistiskt miljöarbete har därför betydelse visar det sig i vår studie.

Vi har valt att undersöka om vi kunde uppmärksamma någon skillnad i arbetet med återvinning beroende i vilken miljö de olika förskolorna var belägna. Studien bygger på intervjuer med pedagoger på förskolor i landsbygdsmiljö, i mindre samhälle och i stadsmiljö i två halländska kommuner. Utifrån de resultat vi fått fram kunde vi inte utläsa några miljömässiga skillnader, däremot kunde vi utläsa olikheter beroende på i vilken kommun de olika förskolorna var belägna. Att tiden kunde ses som ett hinder för ett arbete med återvinning uttryckte några pedagoger, men det absolut största hindret var svårigheter med att nå en samsyn i arbetslagen. I vår diskussion tar vi därför upp rektorns viktiga arbete som pedagogisk ledare för att om möjligt kunna nå en samsyn i arbetet med återvinning genom exempelvis deliberativa samtal.

Sökord: förskola, hållbar utveckling, pedagogiskt ledarskap, återvinning

---

Postadress

Växjö universitet

Gatuadress

Universitetsplatsen

Telefon

0470-70 80 00

Innehåll

1 Inledning	5
1.1 Syfte	6
1.2 Problemformulering	6
1.3 Definitioner	6
2 Litteraturbakgrund	8
2.1 Miljöutbildning i förskolan	8
2.1.1 Hållbar utveckling och styrdokumenterna	8
2.1.2 Agenda 21	9
2.1.3 Grön Flagg.....	9
2.1.4 Skola för Hållbar Utveckling	9
2.2 Barns lärande	10
2.2.1 John Dewey reformpedagog och styrdokumenterna.....	10
2.2.2 Möten för lärande	11
2.2.3 Barns samlärande.....	12
2.3 Värdegrund.....	12
2.3.1 Värdegrundens innebörd	12
2.3.2 Förskolans värdegrund och uppdrag, Lpfö -98	14
2.3.3 Barnsyn och pedagogiskt förhållningssätt	14
2.4 Pedagogisk kvalitet	15
2.4.1 Politikernas och rektorernas betydelse	15
2.4.2 Pedagogernas betydelse	16
2.4.3 Systematiskt kvalitetsarbete.....	17
2.4.4 Pedagogisk dokumentation	18
2.4.5 Föräldrasamverkan	18
2.4.6 Tidens betydelse	19
2.5 Demokrati	20
2.5.1 Demokratiska dimensioner.....	20
2.5.2 Demokrati och naturvetenskap	20

2.5.3 Deliberativa samtal i skolan	21
2.6 Språk	21
2.6.1 Det goda samtalet	21
2.6.2 Att diskutera	22
2.6.3 Att ställa frågor	23
3 Metod	24
3.1 Metodval	24
3.2 Urval	24
3.3 Tillvägagångssätt	25
3.4 Etiska ställningstaganden	26
3.5 Bearbetning	26
3.6 Validitet	26
3.7 Metodkritik	27
4 Resultat	28
4.1 Resultat av intervjuer i landsbygdsmiljö	28
4.2 Resultat av intervjuer i mindre samhälle	31
4.3 Resultat av intervjuer i stadsmiljö	35
5 Analys	38
5.1 Analys av hur tydligt målen uttrycks	38
5.2 Analys av hinder och möjligheter i arbetet med återvinning	40
5.3 Analys av hur barn och föräldrar involveras i arbetet med återvinning	42
6 Diskussion	43
7 Fortsatt forskning	46
Referenslista	47
Bilaga	

1 Inledning

Det absolut viktigaste budskapet är att alla måste förstå att vi var och en påverkar vår värld varje dag. Det går inte att leva en enda dag utan att påverka världen.

Jane Goodall (Göteborgs-Posten, 2009-05-03).

Dagligen kan vi i olika medier läsa och höra om hur vi människor våldför *Moder Jord*. Oftast gör vi det i ett sammanhang där vi försöker skapa egna vinningar utan att fundera över vad det enskilda valet får för konsekvenser för människor i en framtid. De flesta av världens politiker har insett att vi måste ena världens befolkning för att förbättra villkoren för miljön, både i nutid och i framtid. De vill få oss människor att reagera och se oss i ett större globalt perspektiv i en strävan för en bättre miljö. Brundlandkommisionen 1987 ger skolan i världen en framskjutande roll i det här sammanhanget genom att den skall bedriva undervisning för hållbar utveckling där den mest kända definitionen är ”En hållbar utveckling tillfredställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov” (Skolverket, 2002: 30). Hur vi som lärare väljer att undervisa i detta ämne är därför en viktig kvalitetsfaktor. Myndigheten för skolutveckling (2005) anser att arbetet bör kännetecknas av demokratiska arbetsmetoder och ett processinriktat förhållningssätt där de lärande är delaktiga och har stort inflytande. En annan kvalitetsfaktor är hur tydlig målbild vi har som lärare. Brunner (1996) lyfter fram vikten av att lärare skaffar sig en helhetsbild och en målbild som sammanfattar de viktigaste aspekterna av vad läroplanen (Lpfö 98, 2006) föreskriver om miljöundervisning.

Förskolan skall lägga stor vikt vid miljö- och naturvårdsfrågor. Ett ekologiskt förhållningssätt och en positiv framtidstro skall prägla förskolans verksamhet. Förskolan skall medverka till att barnen tillägnar sig ett varsamt förhållningssätt till natur och miljö och förstår sin delaktighet i naturens kretslopp. Verksamheten skall hjälpa barnen att förstå hur vardagsliv och arbete kan utformas så att det bidrar till en bättre miljö både i nutid och i framtid.

(Lpfö 98, 2006: 7)

Vi blev intresserade av miljöämnet eftersom vi som nyblivna lärare inser att vi i förskolan kan påverka och lägga grunden för vilket genomslag detta arbete skall få hos det enskilda barnet, barngruppen, föräldrarna och i ett längre perspektiv, hela samhället. I detta sammanhang är det viktigt att se till helheten, och hur olika lärare väljer att agera har därför betydelse. FN:s barnkonvention anknyter till ämnet i artikel 6 där barns rätt till liv och utveckling betonas (Läraryrket, 2006). Miljöämnet är därför inte något som kan väljas bort i det pedagogiska arbetet. Dessa tankar stöds i ett nytt förslag till förtydligande av läroplanen. Skolverket (2009) nämner *hållbar utveckling* när de skriver om nya mål som bör tillkomma. Utifrån ovanstående vill vi uppmärksamma miljöaspekten i förskolornas vardagsarbete. Vi vill undersöka om vi i vår profession kan förändra några av villkoren för *Moder Jords* välbefinnande, samtidigt som styrdokumentet hålls levande.

1.1 Syfte

Syftet med vår studie är att belysa hur pedagoger i förskola i stad, mindre samhälle och på landsbygd arbetar med återvinning. Vi vill få kännedom om miljöns roll i detta sammanhang, men även om en tydlig politisk agenda kan göra skillnad i ett miljöarbete och vilken roll det pedagogiska ledarskapet har för att utveckla arbetet.

1.2 Problemformulering

- Hur tydligt uttrycks målen i ett återvinningsarbete på förskolorna?
- Vilka hinder och möjligheter finns i det pedagogiska arbetet med återvinning?
- Hur involveras barn och föräldrar i arbetet med återvinning?

1.3 Definitioner

Granberg (2004) definierar *miljöpedagogik* som bestående av de båda begreppen miljö och meningssammanhang. Miljön är den värld som individen handlar och agerar i, exempelvis förskolan. Meningssammanhang utgörs av individens tankar, uppfattningar, idéer, förståelse och föreställningar om miljön. Varje individ tolkar därefter miljön utifrån sitt tankenätverk vilket innebär att det inte finns någon objektiv kunskap att förmedla.

Författaren menar att individen själv bygger sin kunskap om världen genom sina handlingar i samspel med kontexten. ”Det lärande som sker i individens strävan att göra kontexten begriplig är alltid relaterat till vad som kännetecknar detta sammanhang” (Granberg, 2004: 28).

Nationalencyklopedin (2009) förtydligar ordet *återvinning*. Återvinning: återföring av använt material eller flytande restprodukter i tillverkningsprocesser (materialåtervinning) eller i odling. I vår studie tittar vi på begreppet utifrån hur de olika förskolorna återanvänder material. Exempelvis var de gör av tomma mjölkkartonger, överblivet papper och hur de använder återvinningsmaterial i sitt arbete.

2 Litteraturbakgrund

I det här kapitlet försöker vi anknyta till för vår studie relevant litteratur utifrån svaren i våra intervjuer.

2.1 Miljöutbildning i förskolan

För att utbildning ska ha en möjlighet att bidra till en hållbar utveckling räcker det inte med att sambanden klarläggs och förstås, utan de förvärvade insikterna behöver också lyftas och omvandlas till ett handlande, menar SOU (2004:104). I följande avsnitt redogör vi för vad styrdokumenterna säger och de olika inriktningar som förskolan kan ta intryck av i sitt miljöarbete och därmed arbetet med återvinning.

2.1.1 Hållbar utveckling och styrdokumenterna

Hållbar utveckling är en term som härstammar från sjuttioalet och den blev allmänt känd genom Brundtlandrapporten 1987 då Gro Harlem Brundtland var FN: kommissionens ordförande. Den mest kända definitionen av hållbar utveckling lyder ”En hållbar utveckling tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov” (Skolverket, 2002: 30). Dessa ord står för bevarande, utveckling och bekämpning av fattigdom. Enligt samma författare belyser utbildning för hållbar utveckling samhällsfrågor där konkreta handlingar är väsentliga. Med det här synsättet omfattar hållbar utveckling både ekonomiska, sociala, politiska, kulturella, ekologiska och hela-livet-paradigm. För att förbättra mänskliga villkor behöver vi ett komplex av aktiviteter så att förbättringarna kan bevaras över tid, men också diskussioner som gör att vi kan mötas och diskutera våra olika sätt att se på världen.

I arbetet för en utbildning för hållbar utveckling är det viktigt att förhålla sig till förskolans styrdokument. Lärarförbundet (2006: 55) beskriver Skollagen och klarläggandet av att ”var och en som verkar inom skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö”.

FN: s Barnkonvention belyser barnens rättigheter i en skrift från Lärarförbundet (2006). I artiklarna 2, 3, 6 och 12 kan man läsa om de fyra principerna som innebär att inte bara barns överlevnad ska säkerställas utan även deras utveckling. Man kan här tala om de fyra

principerna som konventionens barnsyn. Artikel 17 är en annan artikel som knyter an till en hållbar utveckling. Den artikeln tar upp massmediernas viktiga uppgift för att säkerställa information och material från olika nationella och internationella källor.

Lpfö 98 är tydlig i sina beskrivningar av mål och riktlinjer och om inriktningen och det ansvar som vilar på alla som arbetar i förskolan. ”Arbetslaget skall ge barn möjlighet att förstå hur egna handlingar kan påverka miljön” (Lpfö 98, 2006: 10).

2.1.2 Agenda 21

Agenda 21 är ett handlingsprogram från Förenta Nationernas konferens om miljö och utveckling i Rio de Janeiro 1992 skriver Skolverket (2002). Detta handlingsprogram fokuserar utbildning för att höja det allmänna medvetandet om hur miljön påverkas av våra handlingar då de anser att utbildning har en avgörande betydelse för att förbättra människors förmåga att lösa miljöproblem. De vill att vi lär oss att se problemen på ett mer holistiskt sätt och att vi lär oss att reflektera kritiskt. En kärna i Agenda 21 utbildning är att på ett demokratiskt sätt föra fram sina värderingar.

2.1.3 Grön Flagg

Håll Sverige Rent är den organisation i Sverige som ansvarar för *Grön Flagg*, Sveriges största miljö nätverk för pedagogisk verksamhet. Grön Flagg har funnits sedan början av 1990-talet och nätverket skall ses som ett verktyg anpassat för förskola och skola för att arbeta med miljöundervisning. Grön Flagg tydliggör inställningen av att det är ”vi tillsammans” som kan bidra till att ett lyckosamt och utvecklande miljöarbete kan ske genom delaktighet och demokrati. Pedagoger i detta arbete kan kostnadsfritt få hjälp med stöd, verktyg och inspiration genom organisationen Håll Sverige Rent. I dagsläget deltar mer än 40 länder och internationellt kallas verksamheten för Eco Schools. Grön Flaggs olika temaområden är *konsumtion, livsstil och hälsa, kretslopp, klimat och energi, vattenresurser* och slutligen *närmiljö*. Efter valt temaområde skall det kontinuerligt rapporteras och dokumenteras till Håll Sverige Rent om hur arbetet i förskolan fortskrider och till detta arbete skall en kommunpolitiker vara kopplad. I rapporten redogör förskolan för hur målen uppfyllts och blir det godkänt får förskolan som bevis en grön flagga och ett certifikat. Den gröna flaggan är inte för alltid given utan den måste förskolan förtjäna och

det görs genom att ett nytt temaområde väljs och en ny konkret målformulering görs som sen skickas till ovanstående organisation (Håll Sverige Rent, 2009).

2.1.4 Skola för Hållbar Utveckling

Utmärkelsen skola för hållbar utveckling tydliggör vikten av att ta ett helhetsgrepp på miljöfrågorna, vilket innebär att vinster ses med ett samarbete mellan olika ämnen i förskolan och skolan skriver Myndigheten för skolutveckling (2005). Lärandet bedöms i detta sammanhang som ett viktigt redskap för att nå en hållbar utveckling. Barnen skall känna att de har inflytande över verksamheten och att de kan vara med och påverka det processinriktade arbetssättet där samtal om vad som är ett gott liv i framtiden är viktigt. Att problematisera vad *mina val* har för betydelse i framtiden är centralt. I detta arbete är allas delaktighet viktig och förskolan bör i det här sammanhanget etablera ett närmare samarbete med kök, städ och vaktmästare, skriver de.

2.2 Barns lärande

Det här avsnittet belyser att lärandet sker i många olika livssituationer och på många olika sätt. SOU (2004:104) vill i det här sammanhanget särskilt tydliggöra att människor är ömsesidigt beroende av andra människor i en lärsituation. De anser att en grund för hållbar utveckling är det ömsesidiga beroendet människor emellan.

2.2.1 John Dewey, reformpedagog och styrdokumentet

John Dewey (1859-1952) är reformpedagogen vars tankar än idag visar sig så tydligt i svensk förskola och skola genom begreppet "learning by doing". Centralt i hans pedagogik är att egna intressen och behov ger inspiration för att lära skriver Sundgren (2005). Utveckling skall ses som ett resultat av människans samspel med naturen, samhället och medmänniskorna och vidare menar han att projektarbete och problembaserat lärande båda är exempel på hans tankar. Han ser barnet som en social samhällsvarelse redan från början och säger att vi måste se på allt som en helhet om vi skall nå pedagogisk framgång. Dewey anser att det är oroväckande om skolan blir en isolerad abstrakt värld. Han vill istället se en skola som erbjuder aktiviteter och personligt ansvarstagande i omedelbar kontakt med den

fysiska omvärlden för han menar att det är på det sättet som skolan kan bli en del av barnets naturliga livsrum. Att uppmärksamma barnets egna intressen och erfarenheter tillsammans med ett utbyte av verksamhet utanför skolan kan, enligt Dewey, öka barnens engagemang. *Vad* vi gör i skolan och *hur* vi gör det är frågeord som Dewey anser vara centrala för varje pedagog att reflektera över. Han menar att verkligt lärande är kopplat till förmåga att handla, att begrunda handlingens konsekvenser samt att på nytt pröva handlingens riktning genom att rikta uppmärksamheten mot de målinriktade handlingarna och vilka erfarenheter man kan göra av dem. I Lpfö 98 kan man läsa följande under avsnittet utveckling och lärande som anknyter till Deweys tankar.

Verksamheten skall bidra till att barnen utvecklar en förståelse för sig själva och sin omvärld. Utforskande, nyfikenhet och lust att lära skall utgöra grunden för den pedagogiska verksamheten. Den skall utgå ifrån barnens erfarenheter, intressen, behov och åsikter. Flödet av barnens tankar och idéer skall tas till vara för att skapa mångfald i lärandet.

(Lpfö 98, 2006: 8,9)

2.2.2 Möten för lärande

*Berätta för mig och jag glömmar, visa mig och jag kommer ihåg,
engagera mig och jag förstår.*

Gammalt kinesiskt ordspråk. Holmsen (2005:89)

Johansson (2005) menar att mötet mellan barnet och omvärlden är viktigt i lärandet och hon poängterar särskilt vikten av att kreativitet och mångfald bör råda i en lärandemiljö. Som pedagog i detta arbete ingår att vara aktiv, att uppmuntra och att reflektera för att på så sätt ge de bästa förutsättningar för kunskap och lärande. Sök samstämmighet och helhetssyn i arbetslaget och visa en tilltro till barnets förmåga för barn har resurser, säger Johansson. Gör du det visar du på ett förhållningssätt där du har respekt för barnet som deltagare i sin egen kunskapsprocess. Det innebär att du har en förståelse för att barn har avsikter, förmåga att förstå, att de kan ta ställning och göra val. Som pedagog i en kunskapsprocess är det viktigt att få barnet att upptäcka att det lär sig och få det att

reflektera över sitt eget lärande, för det är på det sättet lärandet synliggörs för barnet. En strategi som du då bör använda dig av är enligt författaren uppmuntran. Att uppmuntra barnet kan leda till att barnet blir nyfiket och vill undersöka världen genom sitt eget agerande.

2.2.3 Barns samlärande

Williams m.fl. (2000) betonar att vi måste ge barnen tillfälle att samarbeta i förskolan. *Cooperative learning* är en metod som utgår från och styrs av barnen i lärandet. Andra barns och vuxnas kunskaper ses som en tillgång i det egna lärandet och olikheter uppfattas som en berikande resurs. Genom att samarbeta kring ett problem uppmuntras både kollektiva och individuella insatser. I detta arbete är pedagogens roll av handledande art.

Benn (2003) har samma tankegång. Hon pekar på att en grundläggande aspekt av lärande är den lärandes egen vilja, dennes lust att lära, egen aktivitet samt att lärandet alltid sker i ett socialt sammanhang där andra barn eller vuxna skall ses som ett stöd eller en inspiration för lärandet. Vilken syn pedagogerna har på kunskap och lärande spelar här en viktig roll genom hur vi väljer arbetssätt och hur vi bemöter barnen. Pedagogerna måste arrangera miljöer som skapar förutsättningar och möjligheter för möten barn emellan, men även för möten mellan pedagoger och barn. Generaliseringar är en annan viktig aspekt i lärandet menar hon. Barnet kan ta med sig kunskap från en situation till en annan och använda erfarenheterna från den första situationen i en annan situation och av dem dra en nyttig lärdom.

2.3 Värdegrund

SOU (2004:104) skriver om människan som aktör i miljösammanhang. De menar att människan påverkas av de normtryck och de värderingar som råder i en social gemenskap. I det här avsnittet tar vi därför upp pedagogens viktiga roll som förebild.

2.3.1 Värdegrundens innebörd

Ordet *värdegrund* är en konstruktion menar Hedin & Lahdenperä (2000). Det är sammansatt av *värde*, som är konkret, fast och hållbart, och *grund*, som är abstrakt och

mjukt. De menar vidare att *värde* skapas av värderingar, och allt vi gör styrs av värderingar som uttrycker attityder, tyckanden, prioriteringar och reaktioner. För att tydliggöra samhällets värdegrund liknar de samhället vid ett hus som står på en grund, *värdegrunden*. Boende i huset har gemensamma spelregler, *värderingar*, för att skapa samhörighet och skilja sig från andra hus eller samhällen. På liknande vis menar Gren (2001) att det samhälle och den kultur vi lever i formar våra värderingar.

I Lpfö 98 (2006) kan vi läsa att förskolans verksamhet ska ge barnen grunden för de värden som samhället vilar på, exempelvis alla människors lika värde och solidaritet med svaga och utsatta. ”Värdegrunden uttrycker det etiska förhållningssätt som skall präglade verksamheten” (Lpfö 98, 2006:3). Där står också att vi vuxna är viktiga som förebilder, och att det är genom konkreta upplevelser som barnen tillägnar sig dessa etiska värden och normer. Gren (2001) skriver att det är viktigt att barnen får ett sammanhang att relatera till när de ska tillägna sig en värdering. När det gäller värdegrunden är vi som arbetar i förskolan förebilder för barnen och det är vårt arbete att förmedla värderingar till dem. Under hela barnens vistelse i förskolan har vi pedagoger möjlighet att påverka barnen till att bli människor med omsorg om varandra och miljön, för påverkar gör vi, menar Gren, antingen vi vill eller inte. Vidare skriver Gren att ofta kan barnens frågor i förskolan få pedagogerna att fundera över sina egna värderingar. Hon säger att det är viktigt att vi pedagoger medvetandegör våra värderingar men också att vi kan ompröva dem. Gren anser att pedagogerna måste ha aktiva värderingar och att de ska stämma överens med verksamhetens intentioner.

Grundförutsättningen för att barnen/eleverna skall möta en tydlig värdegrund i förskolan och skolan, är att vi som pedagoger har den tydlig för oss. Vi pedagoger måste definiera, diskutera och konkretisera värdegrunden. När jag arbetar som pedagog i en förskola eller skola skall jag veta vad vi i vår verksamhet avser med värden som respekt, demokrati osv.

(Gren, 2001:30)

2.3.2 Förskolans värdegrund och uppdrag, Lpfö 98

Förskolan skall lägga stor vikt vid miljö- och naturvårdsfrågor. Ett ekologiskt förhållningssätt och en positiv framtidstro skall prägla förskolans verksamhet. Förskolan skall medverka till att barnen tillägnar sig ett varsamt förhållningssätt till natur och miljö och förstår sin delaktighet i naturens kretslopp. Verksamheten skall hjälpa barnen att förstå hur vardagsliv och arbete kan utformas så all det bidrar till en bättre miljö både i nutid och i framtid.

(Lpfö 98, 2006:7)

I läroplanen finns mål som anger den önskade utvecklingen i förskolan och riktlinjer som talar om vilket ansvar de som arbetar på förskolan har för att arbetet ska ledas mot målen. När det gäller miljön ska förskolan sträva efter att barnen får respekt för allt levande och har omsorg om sin närmiljö. De ska också få förståelse för sin delaktighet i kretsloppet, kunskap om växter, djur och enkla naturvetenskapliga fenomen. För att nå dit ska arbetslaget diskutera etiska dilemman och livsfrågor med barnen och ge dem möjlighet att förstå hur det de gör påverkar miljön (Lpfö 98, 2006).

2.3.3 Barnsyn och pedagogers förhållningssätt

Alla pedagoger och andra vuxna har olika barnsyn. Öhman (2006) beskriver fyra olika synsätt: *det goda barnet*, *det formbara barnet*, *det förnuftiga barnet* och *det emotionella barnet*. När barnet ses som *det goda barnet* respekteras barnet, och att verkligen lyssna till barnet ses som viktigt. Barnets förmåga att "göra det goda" stimuleras. Som *det formbara barnet* ses barnet som ett tomt kärl som ska "lära det goda". *Det förnuftiga barnet* ses som rationellt med förmåga att dra slutsatser och "förstå det goda". I synen på barnet som *det emotionella barnet* ses barnet som inlevelsefullt och förväntas kunna "känna det goda". "Den barnsyn som dominerar pedagogens synsätt påverkar både hennes yrkespersonliga kompetensutveckling och hur hon bemöter barnen" (Öhman, 2006:142). Sättet pedagogen bemöter barnet på speglar även hur barnet ser sig själv.

Enligt Eva Johansson (2003) finns tre olika förhållningssätt som pedagoger kan ha till barn: *barn är medmänniskor*, *vuxna vet bättre* och *barns intentioner är irrationella*. Johansson skriver att i förhållningssättet *barn är medmänniskor* följs barnets intentioner och

pedagogen vill ge barnet upplevelsen av att ha kontroll över tillvaron. Hon menar att ett sätt att låta barnets perspektiv komma till uttryck och gå dem till mötes är att kompromissa. Då får de upplevelsen av att vara delaktiga utan att deras intentioner följs fullt ut. I detta synsätt, menar Johansson, försöker pedagogen se det barnet ser och undviker att besluta åt barnet. Istället kommer pedagogen med förslag och resonerar med barnet.

I förhållningssättet *vuxna vet bäst*, säger Johansson att pedagogen agerar utifrån sitt eget perspektiv på vad som är bäst för barnet. Hon poängterar dock att det här förhållningssättet inte betyder att pedagogen inte sätter sig in i barnens perspektiv, men pedagogens eget synsätt på vad som är rätt eller fel går före barnets.

Enligt Johansson tycks den vuxne motverka att barnets perspektiv kommer fram i förhållningssättet *barns intentioner är irrationella*. Hon skriver vidare att i denna barnsyn tar den vuxne sitt perspektiv för givet och tror ibland att barn agerar för att utmana de vuxna. Maktfrågan i detta förhållningssätt handlar om att den vuxnes perspektiv har företräde framför barnets. I förhållningssättet *barns intentioner är irrationella* menar Johansson att pedagogen inte använder sig av barnens perspektiv i sitt pedagogiska uppdrag.

2.4 Pedagogisk kvalitet

I följande avsnitt tar vi upp pedagogens kompetens som en viktig kvalitetsfaktor, men även de förutsättningar pedagogen ges utifrån statliga och kommunala beslut. Skolverket (2005:18) skriver att kommunen bör ”sträva efter att anställa personal med pedagogisk högskoleutbildning inriktad mot barn i förskoleåldern” men även att ”ge all personal kompetensutveckling efter behov i förhållande till förskolans uppdrag”.

2.4.1 Politikernas och rektorernas betydelse

Brunner (1996) tydliggör det viktiga underifrånperspektivet för en utveckling mot ett långsiktigt hållbart samhälle. Han menar att det är politikernas roll att involvera ”alla i samhället” i denna process, då inga färdiga lösningar finns och han understryker särskilt att barn och ungdomar är en viktig samhällsgrupp att ta med i detta utvecklingsarbete. Vidare menar han att lärarna har en nyckelroll i att utveckla en miljömedveten generation. Han

anser också att politiker bör bereda vägen för en helhetssyn på miljöproblem och att lärarna i förskola och skola måste ges förutsättningar för en mer samhällstillvärd miljöundervisning där varje barn aktivt får delta och får möjlighet att vara problemlösare.

Skolverket (2008) betonar det kommunala ansvaret genom politikerns beslut som en förutsättning för skolan och förskolan att fullgöra sitt uppdrag. Det är deras uppgift att utifrån skollag och läroplan coacha, organisera och utveckla arbetet samt erbjuda nödvändiga resurser. I detta arbete är kreativa politiker med framtidsvisioner en tillgång skriver de, för på så sätt kan kommunen marknadsföra sig och vara en attraktiv arbetsplats som har lättare för att rekrytera välutbildade pedagoger. De skriver även att det vanligaste kommunala styrdokumentet är kommunens skolplan. I den visar kommunen efter vilka mål och i vilken riktning de vill att de olika förskolorna och skolorna skall arbeta. En nyligen gjord kommunenkät visar tydligt att det största prioriterade området är värdegrundsfrågor.

Rektorernas pedagogiska ledarskap är, menar Skolverket (2005), en annan viktig förutsättning för att höja kvaliteten i förskolan. De skall skapa förutsättningar för att styrdokumentens intentioner och mål genomsyrar all verksamhet. Dessa tankar stöds av Moberger (2005). Exempelvis så skriver hon att alla pedagoger bör vara medvetna om att ett utvecklings- och förbättringsarbete tar tid och är komplicerat. I det här sammanhanget är därför rektorns stöd ett viktigt inslag för att utveckla kvaliteten på förskolan, menar hon.

2.4.2 Pedagogernas betydelse

Brunner (1996) menar att pedagoger i skola och förskola ger utbildning för "att lära för livet". Det är en komplicerad process som kräver ett arbete på flera plan samtidigt. Barnen bör utvecklas som individer, som sociala varelser och som systemvarelser. Det innebär exempelvis att barnen ges möjlighet att utveckla självkänedom, livsglädje, samverkan, hänsyn, att bevara de demokratiska principerna och att de får tillfälle att engagera sig i framtidsfrågor. Enligt Brunner är utbildning inte nog, utan det måste till en annorlunda utbildning där vi samverkar och försöker förstå helheter och sammanhang. I samband med detta lyfter han pedagogernas betydelse av att kunna relatera till miljöfrågor i sitt vardagsarbete. En ökad kunskap hos barnen leder ofta till ett ökat ansvarstagande och han belyser särskilt vikten av pedagogernas handlingar istället för ord. Vi pedagoger måste leva som vi lär. Williams m.fl. (2000) anknyter till detta resonemang genom att lyfta fram

pedagogernas betydelse som imitationsobjekt då barnen ofta imiterar och härmar en handling. De menar att imitation och att kunna generalisera är en inkörsport till lärande och vi pedagoger måste kunna erbjuda en miljö som skapar möjligheter för imitation.

Sandell m.fl. (2003) menar att pedagogernas betydelse över hur miljöundervisningen läggs upp inte kan överdrivas. Pedagogerna måste göra medvetna och kritiska didaktiska val över miljöämnet så att nya idéer och målsättningar kan omsättas i praktiken. I detta arbete ingår att sätta sig själv under lupp och reflektera över sitt eget synsätt och vilken miljösyn som råder. De anser att vi som människor kan göra skilda ställningstagande i olika miljöfrågor beroende på perspektiv, värderingar, syften och intressen. Detta skilda ställningstagande synliggör en komplex verklighet där vi både för egen del och för barnens, bör lyfta betydelsen av att reflektera över system och mönster i vårt handlande. Skolverket (2008) anknyter till pedagogernas betydelse för en hög kvalitet på förskolan i en nyligen gjord nationell utvärdering. Enligt dem är det personalens engagemang, pedagogiskt ledarskap, personalens utbildning, kompetensutveckling och deras erfarenhet som är de viktigaste faktorerna.

2.4.3 Systematiskt kvalitetsarbete

Målen anger inriktningen på förskolans arbete och i och med det också den önskade kvalitetsutvecklingen. En metod för att tolka målen är att skapa ett sammanhang av läroplanens olika avsnitt *värdegrund, uppdrag, mål* och *riktlinjer*. De skall ses som en helhet där det går att börja i vilket avsnitt som helst, men meningar och begrepp måste sökas ur alla fyra avsnitten (Lpfö 98, 2006).

En förutsättning för ett utvecklande kvalitetsarbete är att utgå från det vardagsnära arbetet i förskolan och att alla pedagoger i arbetslaget är delaktiga, skriver Skolverket (2005). De menar att pedagogerna bör ha kompetens för att utvärdera verksamheten och för att reflektera över eventuella förbättringsåtgärder. Att ha en kvalitetsdialog om förutsättningar, förskolans arbete och målluppfyllelse är viktigt som ett led i förskolans arbete för inflytande och delaktighet mellan föräldrar, personal, förvaltningstjänstemän och politiker anser de. Moberger (2005) har samma tankegång. Hon menar att ett yrkesetiskt förhållningssätt där förutsättningarna för hela skolan kritiskt granskas kan leda till framgång. Dock är det varje skolas egen förmåga att förändra till det bättre som avgör hur

framgångsrik skolan blir i sitt kvalitetsarbete. Att försöka sträva efter en rimlig samsyn och att hitta de bästa lärmiljöerna är viktigt anser hon, för det är där i mötet mellan pedagog och barn, samt i mötet pedagoger emellan som kvaliteten avgörs. Hon ser också lärarnas professionella frihet med metodval och arbetssätt som en viktig kvalitetsfaktor.

2.4.4 Pedagogisk dokumentation

Skolverket (2008) skriver att pedagogisk dokumentation skall synliggöra och granska den egna praktiken genom att alla i arbetslaget gemensamt reflekterar över arbetsprocessen i exempelvis ett temaarbete. Viktiga verktyg i denna process är barnintervjuer, foto, videofilm, barns bilder och olika former av observationer. Utifrån vad de olika verktygen påvisar är det viktigt att i arbetslaget synliggöra och reflektera över vilka förutsättningar som verksamheten erbjuder. Det är först när dokumentationen används som en förutsättning för en gemensam reflektion som det blir en pedagogisk dokumentation.

Kennedy (2006) beskriver just hur barnen kan växa genom att deras arbeten sätts upp på en väl synlig vägg tillsammans med deras egna ord och tankar om sitt arbete. Då kan de själva och alla andra se, läsa eller lyssna på vad de har gjort och tänkt. På detta konkreta sätt menar hon att det går att visa barnen att det dom gjort är viktigt och då blir inte resultatet eller om det är fint eller fult det centrala. Istället är det barnens arbetsprocess där de kan visa eller samtala om sina strategier som är viktigast. Ett arbetssätt som hon rekommenderar är att ställa öppna frågor till barnet. Det gör att pedagogen kan få en förståelse över hur barnet tänker, men även få en förståelse över hur det går att utmana barnets tänkande. En sidoeffekt som hon har upptäckt är mer intresserade och stärkta föräldrar genom att pedagogisk dokumentation lyfter fram deras barns positiva sidor.

2.4.5 Föräldrasamverkan

Lpfö 98 (2006) beskriver att förskolan ska arbeta nära och förtroendefullt med hemmen. Föräldrarna ska ha möjlighet att vara med och påverka verksamheten i förskolan. Där står också att det är en förutsättning att förskolan är tydlig med vad de har för mål och innehåll. Åsén (2002) menar att föräldrar bör bli delaktiga i utvärderingen för att få ökat inflytande i och kunskap om verksamheten. Vidare menar han att genom dokumentation kan föräldrarna ta del av arbetet i förskolan i vardagen. Enligt Åsén är det viktigt att personalen

använder föräldrars synpunkter vid utvärdering av verksamheten för att på så sätt ge en bred och nyanserad bild av måluppfyllelsen.

Även Taguchi & Åberg (2005) menar att dokumentation är viktig för att föräldrarna ska bli delaktiga. De skriver att när föräldrarna får ta del av arbetet på förskolan genom dokumentation med exempelvis teckningar och texter på väggarna blir de mer intresserade av vad som händer i verksamheten. Enligt författarna handlar föräldrars frågor oftast om praktiska saker som mat, vila och utevistelse, men säger att när föräldrar tar del av dokumentationen kommer andra frågor fram. Dokumentation gör föräldrar nyfikna på hur barnen tänkt och gjort i olika sammanhang och de visar även intresse för hur pedagogerna tänker.

I en rapport från Skolverket (2008) redovisas en positiv utveckling när det gäller föräldrasamverkan. På många förskolor har det exempelvis blivit vanligt med föräldraenkäter och föräldraråd för att få tillgång till föräldrars synpunkter av verksamheten. I de flesta kommuner är *föräldrasamverkan* en av de tre viktigaste punkterna i de prioriterade målen i skolplanen framkom det i rapporten.

2.4.6 Tidens betydelse

Nordin-Hultman (2006) menar att alla pedagogiska verksamheter på något sätt är reglerade av tid och att det finns mönster för de dagliga aktiviteterna. På så vis blir det begränsningar för både barn och pedagoger när det gäller aktiviteter. Hur stark regleringen är kan dock skilja sig åt, skriver Nordin-Hultman. Förskolan är av tradition bra på att anpassa sig till barnens rytm och deras egna initiativ men författaren anser ändå att det är förvånansvärt stark reglering av tid som förekommer ute i verksamheten. Verksamheten består till stor del av dagligen återkommande inslag och rutiner, skriver hon.

Enligt Nordin-Hultman (2006) är denna reglering av tid ett gammalt arv. Den kommer från industrialismen när uppgiftsstyrning övergick i klockstyrning men härstammar även från klostertiden. Tidsrytmen och rutinen i de regelbundna bönestunderna blev förebild för andra institutioner.

2.5 Demokrati

Skolverket (2002) menar att en utbildning för hållbar utveckling innebär en process av kritisk reflektion och agerande där det ingår att demokratiskt få föra fram sina värderingar. Vilka möjligheter och hinder det finns för ett miljöarbete i demokratisk anda tar vi upp i det här avsnittet.

2.5.1 Demokratiska dimensioner

Gustafsson (2007) sätter den naturvetenskapliga utbildningen för demokrati och hållbar utveckling under lupp och menar att demokrati är ett begrepp som är omstritt och vars innebörd kan diskuteras och förändras beroende på tid och rum. För att förklara demokratibegreppet citerar Gustafsson Mats Lundström som säger: "Demokrati är en form av kollektiv maktutövning av jämlika medborgare" (Gustafsson, 2007:21). När Gustafsson beskriver sin demokratiuppfattning utgår hon från två synsätt. Det ena är den deliberativa demokratimodellen som säger att individen inte bara har rätt att uttrycka sin uppfattning om olika saker utan även ska uppmuntras att göra det. Inflytande och beslutsfattande grundar sig på samtal där olika synsätt möts. Det andra är demokrati som "upplyst förståelse" där empatisk förmåga och gemensam strävan efter gott liv är viktigt. I den upplysta förståelsen måste individen ha både faktakunskaper och förmåga att sätta sig in i andra människors situation för att förstå sin omvärld. Gustafsson menar vidare att demokrati inte enbart är individens rätt att vara med och välja representanter som ska förvalta de demokratiska värdena i samhället. Det är inte heller bara individens möjlighet till inflytande och delaktighet i samhällets olika värdegemenskaper som exempelvis skolan. Andra demokratiska dimensioner i den pedagogiska praktiken är enligt Gustafsson också "kollektivitet" med empati och strävan efter gemensam syn på exempelvis jämlikhet.

2.5.2 Demokrati och naturvetenskap

Gustafsson beskriver den klassiska demokratiska ambitionen som går ut på att öka medborgarnas kunskap om naturvetenskap och därigenom automatiskt stimulera deras demokratiska kompetens. Att utöka samhällsmedborgarnas delaktighet i den naturvetenskapliga verksamheten skulle främja demokratisering av naturvetenskapen skriver hon. Enligt Gustafsson saknas en tydlig koppling mellan naturvetenskaplig

kunskapsbildning och demokrati i vetenskaplig dokumentation. Hon skriver också att det behövs en förändring i den naturvetenskapliga utbildningen i skolan. Enligt Gustafsson är det i undervisningen idag svårt att sammankoppla demokrati och naturvetenskap och det finns snarare en motsättning däremellan. Ofta får eleverna ämnesundervisning i naturvetenskap med färdiga svar som inte kan ifrågasättas och det kan då uppfattas, skriver Gustafsson, både auktoritärt och odemokratiskt. Det saknas tillfällen för eleverna att argumentera, reflektera och ta ställning.

2.5.3 Deliberativa samtal i skolan

Gustafsson föreslår samtalsinriktade ansatser för att överbrygga klyftan mellan ämne och demokrati i naturvetenskaplig undervisning. Eleverna behöver få diskutera ämnen som är relevanta och verklighetsnära. Gustafsson menar att deliberativa samtal är viktiga för att förena demokrati och naturvetenskap. Deliberativa samtal beskriver hon som ”samtal som präglas av *ansvar och moraliskt hänsynstagande*, inte bara i förhållande till andra som deltar i samtalet utan även gentemot den eller de som samtalet ytterst berör” (Gustafsson, 2007:24). Vidare skriver Gustafsson att deliberativa samtal är demokratins bärande element och menar att de utvecklar elevers demokratiska kompetens och förmåga att kommunicera och argumentera demokratiska värderingar samt att ta ställning i olika frågor.

2.6 Språk

SOU (2004:104) betonar vikten av kommunikation mellan människor och de lyfter särskilt fram språkets betydelse för ett lärande inom miljöområdet där problemlösning ingår som ett viktigt inslag. Hur förskolan kan använda sig av olika sätt att kommunicera med anknytning till ett återvinningsarbete tar vi upp i det här avsnittet.

2.6.1 Det goda samtalet

Genom språket får vi kontakt med andra människor och språket är viktigt för människans hela utveckling menar Svensson (1998). Hon skriver att med *kommunikation* menas att dela något med någon. Vidare anser hon att *språket* har en social funktion men också att

det har betydelse för den kognitiva förmågan eftersom det påverkar vårt tänkande. Om *talet* skriver Svensson att det bygger på ett samspel mellan den talande och den lyssnande. De som talar med varandra måste kunna anpassa sig till varandra.

Det som avgör om ett samtal skall bli till ett möte mellan två eller flera personer är om det finns tillit personerna emellan, är Öhmans (2006) uppfattning. Vilken karaktär eller kvalitet samtalet får är alltid pedagogens ansvar då det är pedagog som måste se till att skapa tillit och ömsesidighet. En pedagog måste ha ett öppet sinne, kunna lyssna, förstå barnets livsvärld och utgå från samtal om barnets vardagsliv. Att vara nyfiken och kunna växla perspektiv är i detta sammanhang också viktigt anser Öhman. Är pedagog bekräftande och stödjande i samtalet så hjälper det barnet att skapa sammanhang i tillvaron. Dessa tankar stöds av Johansson (2005). Hon menar att språket är ett centralt redskap som ger barn möjlighet att samspela med andra och skapa mening i sin värld. Alla som ingår i detta samspel är betydelsefulla då de med riktad närvaro i barnets erfarenheter är en förutsättning för meningsskapande. Johansson hävdar också att det är viktigt att utvidga dialogen till bortom här och nu och samtala kring händelser utanför den konkreta situationen.

Holmsen (2005) menar att genom samtalen kan vi förstå barns tankar. Barnen får tillfälle att tänka, reflektera och beskriva hur de ser på olika saker. Att sätta ord på sina tankar påverkar lärandet i positiv riktning. ”När vi lyssnar på barns berättelser blir vi bekanta med barnet på ett överraskande grundligt och nära sätt” (Holmsen, 2005:35). Något som Holmsen också skriver är att pedagog inte ska rätta barnet och anmärka på sådant det säger. Då förstörs barnets glädje av att delta i samtalet. Barnet måste få använda språket på sitt sätt och samtalet måste ske på barnens villkor.

2.6.2 Att diskutera

Att ge möjlighet att diskutera fritt i en barngrupp är viktigt, menar Elstgeest m.fl. (2007). Det ger tillfälle till kommunikation och lockar till att våga pröva nya idéer. Samtidigt ger det tillfällen att uppmuntra andras arbete och föreslå möjliga svar på problem för att till sist öppna upp för fortsatta upptäckter och undersökningar. Författarnas uppfattning är även att de flesta barn brukar tycka att det är roligt att visa upp eller beskriva något som de gjort eller upptäckt. Detta menar Elstgeest m.fl. är utvecklande då barnen får tillfälle att

argumentera både genom att uppmuntra andras åsikter och eventuellt försvara sina egna. De menar också att barns tankar och tal på ett mycket nära sätt hör samman. Om barnen får tänka högt i diskussionerna med varandra blir deras förmåga att formulera idéer större. Också Doverborg & Pramling-Samuelsson (2000) menar att samtal med barn i grupp är utvecklande och barnens svar leder till att de får funderingar och ställer nya frågor till varandra. De lär sig att det finns olika sätt att tänka. Enligt Piaget (Williams m.fl., 2000) lär sig barn av varandra eftersom de pratar med varandra på en nivå som de själva förstår.

2.6.3 Att ställa frågor

En bra fråga skapar kommunikation mellan pedagog och barn och den här kommunikationen är livsviktig för framsteg inom forskningen menar Elstgeest m.fl. (2007). De vill även gå så långt att de påstår att en bra fråga är viktigare än sitt svar då ett välformulerat problem inbjuder till verksamhet i syfte att finna ett bra svar.

Doverborg & Pramling-Samuelsson (2000) menar att när vi ställer frågor till barn är det inte bara frågorna och uppföljningen av svaren som är av betydelse. Lika stor betydelse har den kontakt som skapas med barnet eftersom det utan barnets vilja att samarbeta inte går att få något svar. Vidare skriver Doverborg & Pramling Samuelsson att påståenden och frågor där barnet kan svara ja eller nej ska undvikas i barnsamtal. De menar istället att "Berätta för mig..." är en bra fras att använda sig av. Holmsen (2005) skriver att "varför" i en fråga kan upplevas anklagande för barnet och därför heller inte ska användas. Hon föreslår istället ord som "vad", "hur", "vem", "vad" eller "när". Hon menar också att barnet måste få tid att tänka klart innan det svarar. Den vuxne får inte vara för snabb med att ställa en ny fråga. Barnet får heller inte pressas att säga mer än det vill.

3 Metod

I detta avsnitt beskriver vi vilken metod vi använt oss av för att genomföra vår studie samt kopplar detta till relevant metodlitteratur. Vi beskriver även hur vi har genomfört vår studie, vilka som deltagit, hur materialet har bearbetats samt etiska ställningstaganden och studiens validitet.

3.1 Metodval

Vi har valt att använda oss av en kvalitativ forskningsmetod. Kvale (1997) skriver att den kvalitativa forskningsintervjun ibland har påståtts vara otillräckligt vetenskaplig men anser själv att *kvalitet* syftar på arten av något och att den kvalitativa intervjun är en känslig och kraftfull metod som kan producera vetenskaplig kunskap. Vi har valt att genomföra en kvalitativ studie genom att använda oss av intervjuer. Intervjuerna är halvstrukturerade vilket, enligt Kvale, innebär att de varken är ett öppet samtal eller strängt strukturerade. Intervjun genomförs istället enligt en intervjuguide där frågeställaren har möjlighet att ställa följdfrågor beroende på hur respondenten svarar. På så vis blir både intervjuaren och respondenten medskapare i samtalet. I ett halvstrukturerat sammanhang läggs tonvikten, menar Kvale, på intervjupersonens upplevelse av ett ämne och förståelsen för dennes livsvärld. Med livsvärld menas här att försöka fånga undersökningsspersonernas vardagsvärld, deras situation sett ur deras perspektiv och beskrivet med deras ord. Vidare skriver Kvale att den kvalitativa forskningsintervjun är ämnesorienterad och ofta en positiv upplevelse då den handlar om något som intresserar både intervjuare och respondent.

3.2 Urval

För att få en tidsmässigt rimlig arbetsbörda begränsade vi oss till tolv pedagoger på sex förskolor i två kommuner. Vi gjorde en jämn fördelning mellan förskolor i stad, i mindre samhälle och på landsbygd i två kommuner i Hallands län och vi valde förskolor inom våra egna, respektive kommuner. Att fördela våra intervjuer på stad, mindre samhälle och landsbygd var ett medvetet val då vi ville undersöka om vi kunde upptäcka skillnader i

arbetssätt beroende på de olika förskolornas miljömässiga förutsättningar och pedagogernas inställning till ett aktivt miljöarbete. Av de sex utvalda förskolorna var en förskola i mindre samhälle miljöcertifierad av Skolverket. En förskola i landsbygdsmiljö hade skickat in sitt underlag och sin ansökan för att få Grön Flagg och en förskola i stadsmiljö hade skickat efter information om Grön Flagg, men inte formulerat några tydliga mål för sitt miljöarbete. En förskola i stadsmiljö hade tidigare haft Grön flagg men avslutat på grund av tidsbrist.

Alla respondenterna var kvinnor och de hade arbetat i förskolan mellan 10-34 år. Då vi intervjuat både lärare i förskolan och barnskötare så har vi valt att benämna dessa båda yrkeskategorier för pedagoger i vår studie. Vi valde att göra intervjuer på förskolor som vi på något sätt har en personlig relation till. Det gjorde vi för att få en enklare kontakt och en öppnare och naturligare intervjusituation. Att pedagogerna vi intervjuat ibland arbetat på samma avdelning och ibland på olika är inget medvetet val utan beror på vilka pedagoger som varit tillgängliga.

3.3 Tillvägagångssätt

Patel & Davidson (2003) skriver att i och med att vi har formulerat ett problem har vi också en föreställning om vilka upplysningar resultatet ska ge oss. Våra intervjufrågor utformade vi efter vårt syfte och vår frågeställning. Därefter skickade vi dem till vår handledare för godkännande. Vi förberedde oss sedan genom att ringa eller besöka de utvalda förskolorna. De fick då frågan av oss om de ville medverka i vår studie. När de givit sitt samtycke bestämde vi en tid för intervju. Alla intervjuerna ägde rum på respondenternas respektive förskola och de varade i omkring 35 minuter.

Vi har valt att göra sex intervjuer var, och var och en av oss har gjort intervjuer inom alla kategorier, det vill säga, stad, samhälle och landsbygd. Vi har genomfört intervjuerna en och en. Frågorna som vi valde att ställa var relaterade till vår studie. Vi hade samma frågor till alla respondenter, men beroende på vilka svar vi fick blev följdfrågorna olika.

I vår studie har vi valt att benämna förskolorna med olika beteckningar som förskola på landsbygd, förskola i mindre samhälle och förskola i stadsmiljö tillsammans med olika siffror. Detta har vi gjort för att du som läsare lättare skall kunna urskilja vilka pedagoger

som arbetar i vilken miljö och i vilken kommun. Pedagoger med ojämna nummer, respektive jämna nummer arbetar alla i samma kommun.

3.4 Etiska ställningstaganden

Patel & Davidson (2003) menar att när en undersökning görs måste vi värna om respondenternas integritet och ta ställning till vissa forskningsetiska frågor. För att vara säkra på att vi går rätt tillväga har vi använt oss av Vetenskapsrådets (2009) forskningsetiska principer. *Informationskravet*, *samtyckeskravet*, *konfidentialitetskravet* och *nyttjandekravet* är de fyra forskningsetiska principer som där tas upp. Enligt *informationskravet* har respondenterna informerats om syftet med undersökningen, samt att det är frivilligt att delta. Utefter *samtyckeskravet* har information getts till respondenterna om att de själva bestämmer över sin medverkan och att de har rätt att avbryta sitt deltagande när de vill. Som *konfidentialitetskravet* beskriver har respondenterna fått information om att examensarbetet inte kommer att kunna kopplas till enskilda personer eller förskolor och slutligen, enligt *nyttjandekravet*, har information getts till respondenterna om att den insamlade empirin endast kommer att användas i detta examensarbete.

3.5 Bearbetning

Efter genomförda intervjuer sammanställde var och en all insamlad data för att försöka se helheten och plocka ut det viktigaste. Vi har ansett det viktigt att renskriva så tidigt som möjligt efter intervjun så exempelvis inte förkortningar misstolkas. Slutligen har vi diskuterat och kopplat ihop vår analys med relevant litteratur.

3.6 Validitet

Enligt Kvale (1997) definieras validitet genom frågan ”Mäter du vad du tror att du mäter”? Patel & Davidson (2003) menar att varje kvalitativ forskningsprocess är så unik så det är svårt att ha bestämda regler för att fastställa validiteten. För att ändå kunna göra det anser de att det är viktigt att forskarna noga beskriver hela forskningsprocessen. Dock menar de

att det är god validitet om forskaren lyckas skaffa material för att göra en trovärdig tolkning av den studerades livsvärld.

Vi inser att validiteten av vår studie kan ifrågasättas då vi på något sätt haft en personlig relation till våra respondenter. En liknande studie över tid och utifrån att informanterna inte arbetar i förskolan hade kunnat ge ett annat resultat. Vi är även medvetna om att generaliserbarheten hade varit högre om vi intervjuat fler respondenter och under längre tid.

Forskningsprocessen beskriver vi så att läsaren kan bilda sig en uppfattning om vilka val vi gjort och hur vi gått tillväga.

3.7 Metodkritik

Vi använde oss av en kvalitativ forskningsintervju (Kvale, 1997). Intervjuerna var halvstrukturerade vilket innebär en intervju där frågeställaren kan ställa följdfrågor. Att använda oss av följdfrågor har gett mer uttömmande svar på våra frågor tycker vi och utifrån våra förutsättningar anser vi att vi fick material att arbeta vidare med. Personerna vi intervjuade var alla pedagoger vi kände till. Observationer kunde gett ytterligare material till undersökningen men vi ansåg oss inte ha tid till det extraarbetet.

Vi valde att inte spela in intervjuerna på band därför att vi ville ha en naturligare intervjusituation. Självkritiskt kan vi ställa oss frågan hur mycket information som har gått förlorad genom att vi använde denna metod.

Intervjuerna ägde rum precis innan semestertiden vilket gjorde att vi kände oss lite stressade för att få gjort så mycket som möjligt på kort tid. Eftersom vi som genomförde studien bor långt ifrån varandra var det inte möjligt att båda deltog i varje intervju. Nu i efterhand känner vi att det hade varit en fördel om båda hade varit med på samtliga intervjuer. Då hade den ena kunnat anteckna medan den andra skötte intervjun. Nackdelen hade varit att den intervjuade i en sådan situation kunnat känna sig i underläge.

4 Resultat

Enligt läroplanen ska förskolan lägga stor vikt vid miljö och naturvårdsfrågor där grunden är att barnen ska tillägna sig ett varsamt förhållningssätt till natur och miljö. Att personalen är engagerad, intresserad, inspirerande och fantasifull är viktiga egenskaper till ett ökat miljötänkande i förskolans dagliga verksamhet gav empirin oss svar på. Nedan kommer vi att redovisa en sammanställning av våra intervjuer utifrån vår frågeformulering. Vi redovisar resultatet från de olika förskolorna var för sig för att ge läsaren en inblick i vad pedagogerna på respektive förskola svarat.

4.1 Resultat av intervjuer i landsbygdsmiljö

Det är två pedagoger som svarar på intervjuerna (se bilaga 1) på **förskola 1** i landsbygdsmiljö. Förskolan är en enavdelningsförskola som har funnits sedan 1987. På den här förskolan är barnen mellan 1-6 år och pedagogerna har arbetat i barngrupp mellan 14 och 34 år.

Den här förskolan har nyligen skickat in sitt underlag för att bli miljöcertifierad enligt Grön Flagg. En gynnsam förutsättning för ett arbete med återvinning är att ha sopsorteringskärl i nära anslutning till förskolan säger de. På den här förskolan har de själva varit drivande och ringt ett flertal telefonsamtal för att få tillgång till dessa kärl. En av pedagogerna nämner också att det är en kick att få en nyutbildad lärare mot förskolan i sin grupp. Hon tipsar om nya böcker och metodval i miljöämnet och det ser hon som en gynnsam förutsättning. Båda pedagogerna uttrycker att rektorn är aktiv på så sätt att hon håller sig underrättad om vad som sker inom arbetet med återvinning på förskolan. På den här förskolan finns ett miljöombud och det ser båda pedagogerna som positivt då de tycker att det gör hela förskolan mer engagerad. Miljöombudet får gå aktuella kurser och utbildningar som kommunen anordnar och det tycker de är betydelsefullt och användbart när de skall formulera sina miljömål. Inom området *Livsstil och Hälsa* har de följande mål nedskrivna: kost, vad gör oss lyckliga, kamratskap, demokrati och rättvisa och till sist motion och rörelse. Att vara en enavdelningsförskola lyfter den ena pedagogen fram som en gynnsam förutsättning.

Ju färre man är desto enklare är det med kommunikation och ett nära samarbete med kök, städ och vaktmästare. Får vi exempelvis gröt över till frukost kan kökspersonalen använda sig av det i brödbaket.

Båda pedagogerna menar att om inte alla i arbetslaget strävar åt samma håll i återvinningsarbetet minskar det förutsättningarna för att lyckas. De pedagogiska vinningar som de vill lyfta fram på denna förskola är av reflekterande art. Att ställa frågor och samtala med barnen är viktigt anser de. Barnen involveras i arbetet med återvinning på så sätt att de aktivt deltar.

I detta arbete är det viktigt att föregå som ett gott exempel.

Barn och pedagoger förvarar plast i köket hos kökspersonalen, överblivet papper läggs i en särskild låda för skapande i målrummet, tomma toalettrullar sparas till pyssel i en kartong och pappkartonger läggs i platta högar för att senare bli till vävar. När de har fullt av någonting inne, så får ett eller flera barn följa med och sortera det i återvinningskärlen ute.

Denna förskola lyfter fram den positiva effekten av att ha naturen nära i sitt arbete med att göra föräldrarna delaktiga. Föräldrarna skänker exempelvis växter som de fått över hemma och förskolans läge gör att det som de planterar får vara ifred på kvällar och helger. Varje år har de på denna förskola en gårdskväll med föräldrar och barn där de planterar, rensar ogräs och arbetar med sitt kryddland. Föräldrarna lämnar också skapande material som papper, garn och tidningar till förskolan. Detta material kan barnen senare återanvända och varje månad i sitt månadsbrev informerar förskolan föräldrarna om hur arbetet med Grön Flagg fortskrider.

Komposten ser de som ett sätt att vidareutveckla arbetet med återvinning. Att de inte redan har en beror på inspirationshinder och rädslan för att den skall dra till sig mördarsniglar.

Förskola 2 i landsbygdsmiljö har funnits sedan 1985. Det är två avdelningar där barnen är mellan 1-6 år och pedagogerna har arbetat i barngrupp mellan 10 och 34 år.

Båda de intervjuande pedagogerna på förskolan nämner tid och plats som gynnsamma faktorer för återvinningsarbetet. De menar att det måste finnas tid till planering, plats till att sortera och närhet till en återvinningsstation. Personalens intresse anser de också vara viktigt. De anser att alla måste ha ett intresse och vara engagerade.

Det är viktigt hur man tänker som pedagog. Man måste vara många om man ska sätta igång projekt. Alla måste tycka att det är viktigt!

Båda pedagogerna anser också att det är viktigt att ha en kompost för att kunna arbeta med återvinning på ett bra sätt. I dagsläget finns ingen kompost på förskolan och det är av ekonomiska skäl.

Pedagogerna anser att det barnet lär sig på förskolan om återvinning och miljöarbete har de med sig sen när de blir större. De menar att barnen lär sig att inte skräpa ner och att saker kan återanvändas. Leken är ett bra redskap även för att lära sig om återvinning anser en pedagog. Hon pratar också om hur barn lär av varandra.

Det är inte bara vi som ska lära barnen. Vi lär av dem. De lär av varandra.

Det är olika hur barnen involveras på de olika avdelningarna. På den ena avdelningen följer barnen med till återvinningen en gång i veckan och hjälper till att kasta in i behållarna. Barnen är inte med och sorterar på förskolan men när de är på utedag har de alltid med sig en påse som de samlar skräp i och sen sorterar i återvinningen. På den andra avdelningen är barnen inte alls delaktiga.

Båda pedagogerna säger att föräldrarna inte är involverade i arbetet med återvinning på förskolan. Den ena pedagogen berättar att det i så fall är genom att det skriver vad de gjort under dagen i dagboken i tamburen.

För att utveckla arbetet med återvinning önskar sig båda pedagogerna en kompost. Pedagogen som inte arbetar med återvinning på sin avdelning önskar att de skulle börja med det. En synpunkt som de har gemensamt är det alltid går att göra mer men att det inte behöver göras så stort. Det är bättre att börja med det lilla och att sen gå vidare menar de.

En pedagog säger att det är viktigt att prata med barnen om vad det är som görs och att det är viktigt att prata så de förstår och blir intresserade.

Vi måste uppmärksamma barnen på det här med återvinning så det inte bara blir ”Jaha det här var skräp, då lägger vi det i påsen”.

På den här förskolan finns inte miljöarbetet med som mål.

4.2 Resultat av intervjuer i mindre samhälle

Det här är en förskola som har funnits sedan 1989. Det är en tvåavdelningförskola där barnen i den ena barngruppen är mellan 1-4 år och i den andra mellan 4-6 år. Pedagogerna har arbetat mellan 14 till 26 år. Det är pedagogerna som arbetar med de äldre barnen som vi har valt att intervjua.

Att alla i arbetslaget har samma syn på miljöarbete eller att så många som möjligt blir engagerade i miljöarbetet är faktorer som ger gynnsamma förutsättningar, anser de två pedagogerna på **förskola 3** i mindre samhälle. Den här förskolan är miljöcertifierad och deras mål för sitt arbete just nu är att öka barnens omvärldskontakter, att barnen lär sig samarbeta, öka det sociala samspelet, att vistas mycket i skog och natur och att föräldrarna ska känna delaktighet i vad de gör. Arbetet skall vara lättarbetat och av egen kraft har de ansökt om blå kärl för att kunna återvinna i en miljö nära förskolan. Varje fredag tar de med sig barnen på en promenad eller cykeltur för att sopsortera det man samlat på sig sedan förra veckan. Att detta arbete bör vara lustfyllt, med exempelvis experiment, poängterar de särskilt. Barnen är vår framtid och vi måste lägga grunden för deras förståelse av vad deras handlingar kan föra med sig anser de. De säger att det är viktigt att vi har ett gott och nära samarbete med skolan. Vidare försöker de se sitt miljöarbete i ett 1 – 16- års perspektiv och där är vaktmästaren en viktig kugge eftersom det underlättar att han arbetar i båda verksamheterna och kan ha en helhetssyn. Inom den pedagogiska enheten har de en miljögrupp som skall entusiasmera övriga pedagoger och varje hösttermin är en halv fortbildningsdag inbokad för alla med miljötema. Detta initiativ ovanifrån vill de också lyfta fram som en gynnsam förutsättning i sitt miljöarbete.

Vår rektor är involverad i vårt miljöarbete. Hon kommer med idéer och föreslår kurser som hon tror kan passa oss.

Som en mindre gynnsam förutsättning nämner de pedagogers ointresse och svårigheter med att få alla engagerade.

De pedagogiska vinningar med miljöarbetet som de gärna vill lyfta fram är empatiaspekten, demokratispekten och att arbetet frambringar en gemenskap. De ser även att arbetet är språkutvecklande genom samtalen och med sorteringen kommer matematiken in. De anser också att barnen får en känsla för sin närmiljö och att de är rädda om den.

På den här förskolan försöker de involvera barnen på ett roligt sätt i återvinningsarbetet. Exempelvis så får barnen ta förskolans cyklar med släpkärra och cykla utanför förskolan för att transportera det som skall återvinnas till miljöstationen vid skolan. När de går på promenad så involverar de barnen genom att de får ta med sig sina skräptänger och sina skräpspanner och vid hemkomsten till förskolan sorterar de och problematiserar vilket skräp som skall vara i vilket kärl. Varje år deltar de också i kommunens skräpplockarvecka och att få diplom efter väl förrättat arbete är värdefullt anser de.

Föräldrarna görs delaktiga genom att förskolan har en bra framförhållning så att föräldrarna vet vad som skall hända. En riktig planering är viktig säger de. Ska barnen plocka skräp på promenaden så skall alla föräldrar veta om det. Den digitala fotoramen tycker de har revolutionerat verksamheten. På ett mycket enkelt sätt kan händelser under dagen dokumenteras utan att slösa på fotopapper och färg.

Barnens alster med deras egna ord är en källa till att göra föräldrarna delaktiga. På så sätt skapas det mycket bra samtal.

På den här förskolan har man en kombinerad arbetskväll och gårdskväll med föräldrar och barn. Årets fixaruppgift var att plantera en pilkoja.

Förskola 4 i samhällsmiljö är en förskola med två avdelningar som funnits sedan 1987. (1999 blev den flyttad till sina nuvarande lokaler.) På båda avdelningarna finns barn mellan 1-3 år. Pedagogerna har arbetat i barngrupp mellan 11 och 34 år.

Som gynnsam faktor nämner båda pedagogerna på förskola 4 att det finns plats att förvara det som ska återvinnas. Pedagogerna anser att det hos dem finns dåligt med plats och att det är svårt att ha sorteringslådorna framme eftersom de arbetar med små barn (1-3 år). Tidigare hade de äldre barn och menar att det var lättare då. Att förskolan har nära till återvinningsstationen anser pedagogerna också som viktigt.

Något annat som kommer fram är att det är viktigt att göra reflektioner i arbetslaget om sitt miljöarbete och även att pedagogerna har intresse för miljöarbetet. En av pedagogerna anser att det är bra om det finns en drivande kraft och menar att hon själv är en sådan. Hon har utbildning i utomhuspedagogik och har stort intresse för miljöarbete.

På förskolan påverkar vi barnen väldigt mycket. Mitt eget intresse påverkar. Man speglar vad man själv tycker.

Att ha en ledning som stöttar framkom också som en gynnsam faktor. Som det är nu menar pedagogerna att kommunen vill att de ska arbeta med återvinning men driver det inte.

En mindre gynnsam faktor är tiden. Pedagogerna anser sig inte hinna planera arbetet tillräckligt. Barnens ålder är också något som en av pedagogerna nämner som ett hinder.

Vårt arbete är långt ifrån vad jag skulle vilja att det var. Det är mer görande än innehåll. Men vi måste förstås börja med innehållet. Men vi kommer inte så mycket längre på grund av ålder.

På frågan om vad det finns för pedagogiska möjligheter och hinder med arbetet med återvinning nämner en pedagog barnens samlärande som en möjlighet.

Det är inte jag som står för lärandet utan banen lär av varandra. Det barnet säger och gör är viktigare än det jag säger.

Pedagogerna menar också att genom arbetet med återvinning får barnen ett ”miljötänk”. Det skapar också tillfällen att träna olika begrepp.

För att involvera barnen i arbetet med återvinning anser pedagogerna att det är viktigt att samtala med barnen. Pedagogerna på den här förskolan arbetar på varsin avdelning och det var väldigt olika hur mycket barnen deltog. På den ena avdelningen fick barnen vara med och tömma matrester i komposten och sortera exempelvis mjölkkartonger och papper i behållare. De gick till miljöstationen cirka en gång i veckan och hade då med en pall för att barnen skulle nå upp och stoppa i själva. På den andra avdelningen var inte barnen med och sorterade och gick bara med till miljöstationen någon gång ibland.

Att involvera föräldrar i återvinningsarbetet medger båda pedagogerna att de är dåliga på och menar att det endast genom att de berättar för föräldrarna om vad de gjort och genom dokumentation, exempelvis foton på väggarna som de blir delaktiga.

För att vidareutveckla arbetet med återvinning skulle en av pedagogerna vilja använda sig av djupstudier. Exempelvis att använda jorden som blir i komposten, prata om jord, begraving o.s.v. Kanske kunde barnen få titta i kommunens komposter och se vad det är som händer och hur det används. En pedagog menar att samtalen med barnen kunde utvecklas.

I beskrivningen till den här förskolan står följande:

Personalen tycker det är viktigt med kretsloppet både rent praktiskt så som återvinning, kompostering osv. men också att vi som människor är en del i det. Vi prioriterar naturupplevelser, utevistelse, motorisk träning och sinnesträning.

En av pedagogerna berättar att de har funderat på Grön Flagg men har aldrig kommit så långt. Självsäger hon:

Jag är lite anti mot det här med Grön Flagg. Det är för kommersiellt. Det står ju faktiskt att vi ska arbeta med det i läroplanen.

4.3 Resultat av intervjuer i stadsmiljö

Treavdelningsförskola 5 har varit i bruk under 1 år. Alla avdelningar är syskongrupper där barnen är mellan 1-6 år. Pedagogerna på förskolan har arbetat mellan 30 och 34 år. Vi har valt att intervjua två pedagoger som är verksamma på samma avdelning.

De två pedagogerna på **förskola 5** lyfter fram vikten av att formulera mål om varför de sopsorterar och att använda sig av Förskolans läroplan (Lpfö 98, 2006) som en gynnsam förutsättning för att lyckas i sitt arbete med återvinning. Då de är relativt nystartade så känner de att de inte har haft tid att skriva några tydliga målformuleringar.

För det här arbetet krävs det samtal i personalgruppen.

De ser en ansvarspedagog med genomtänkta rutiner inom miljöområdet som kvalitetshöjande och deras uppfattning är att det är lättare att nå målen då. Att kommunen arbetar aktivt mot förskolorna med ett miljöombud på alla förskolor ser de som positivt eftersom det är vi tillsammans som fantiserar, upptäcker och utforskar. Finns det flera avdelningar på förskolan så är deras uppfattning att hela förskolan, inklusive kök bör vara involverad. Exempelvis bör material köpas in på ett eftertänksamt sätt. Att låna leksaker mellan avdelningarna ser de som ett utmärkt alternativ istället för att alltid köpa nytt. Ett bra soprum med olika kärl och en kompost för sortering är andra gynnsamma förutsättningar.

Det är viktigt att barnen ser att det händer något.

Det största hindret som de ser är att de olika pedagogerna har olika mål, att de inte reflekterar och utvärderar eller att de är ointresserade av att arbeta med återvinning. Om pedagogerna är aktiva, nyfikna och låter alla barn känna sig sedda i vardagen på förskolan görs en pedagogisk vinning anser de. Det är då vi kan få barnen att bry sig om att det är vi tillsammans som kan göra skillnad, menar de. De poängterar vikten av att ge barnen tid för reflekterande samtal och helst i mindre grupp. Deras förslag är att återanvända material i exempelvis ett temaarbete tillsammans med en bild som barnet gjort, ett foto från den situationen och barnets egna ord om vad de gjort. Det blir en pedagogisk dokumentation

som blir till en tydlig pedagogisk vinning menar de. Barnen involveras genom att de upptäcker och utforskar tillsammans och pedagoger måste ha fantasi och vara idésättare är deras åsikt.

På den här förskolan är föräldrarna delaktiga genom pedagogisk dokumentation. Pedagogerna försöker föra dagbok över sitt miljöarbete så att föräldrarna kan läsa men även ta sig tid i hallen för samtal vid hämtning och lämning om vad deras barn fått göra eller vara med om.

De intervjuade pedagogerna vill vidareutveckla sitt arbete med återvinning genom att ändra i texten i den lokala arbetsplanen. De tycker att den är lite otydligt skriven och då några pedagoger är nya på förskolan tycker de att de behöver mer djupa samtal om vad ett ord eller en text betyder just för pedagogerna som arbetar på den här förskolan.

På **förskola 6** i stadsmiljö är barnen uppdelade på två avdelningar. Barnen är 1-3 år respektive 3-6 år på de olika avdelningarna. Pedagogerna har arbetat i barngrupp i 10-34 år. Pedagogerna vi intervjuat är verksamma på samma avdelning.

Att det finns tid till att arbeta med återvinning ser båda pedagogerna som gynnsam faktor. På sin förskola var de tidigare med i Grön Flagg men frångick det eftersom det tog för mycket tid. Båda anser att det var roligt att vara med men menar att all dokumentation var mycket tidskrävande.

En annan viktig faktor är att det finns plats på förskolan att sortera det som ska återvinnas. På sin förskola har de ett soprum där det finns kärl till olika sopor såsom metall, plast, kartong, tidningar, batterier, glas m.m. och det fungerar bra. De säger också att de är lyckligt lottade då de har sopstationen precis runt knuten.

En tredje faktor de nämner är att det är viktigt att ha en rektor som stöttar och de menar båda två att de har det. Deras rektor är mycket miljömedveten. Att pedagogerna själva har intresse för miljöarbete anser de också vara av stor betydelse. I deras arbetslag är alla pedagoger intresserade och det är nödvändigt, menar de, eftersom miljöarbetet innebär merarbete.

Som pedagogiska möjligheter med återvinningsarbetet talar båda pedagogerna om kretsloppet. Samtal runt det blir naturligt när de går till återvinningen.

Barnen får större förståelse för hela kretsloppet. Exempelvis att det blir papper av trä och att det sen kan bli nytt papper.

På förskolan var de tidigare med i Håll Sverige Rent och de anser att sådana projekt är bra. Båda pedagogerna säger att de gjorde mer miljöarbete då. Även under och efter engagemanget i Grön Flagg fick arbetet sig en ordentlig skjuts.

En pedagog nämner som pedagogisk vinst att barnen tar med sig kunskapen de får på förskolan hem.

För att involvera barnen i arbetet med återvinning pratar pedagogerna mycket med dem. Barnen är också med och sorterar och går till återvinningen varje dag. De får även följa med till soptippen ibland.

På frågan om hur de involverar föräldrarna svarar båda pedagogerna att de inte involverar dem så mycket. De dokumenterar sitt arbete och sätter upp foton på väggarna och det är på det sättet föräldrarna får en bild av verksamheten. En av pedagogerna menar dock att föräldrarna ändå blir delaktiga eftersom barnen lär sig saker på förskolan och att de sen påverkar föräldrarna.

För att vidareutveckla sitt arbete önskar båda pedagogerna att de haft en kompost. Anledningen till att de inte har det idag menar de är dålig ekonomi. Med en kompost blir kretsloppet tydligt för barnen anser pedagogerna. Temaarbete är också något som de skulle vilja arbeta med i mycket större utsträckning. Pedagogerna nämner också att utbildning hade varit bra för att utveckla arbetet.

Det vi kan idag har vi läst oss till av eget intresse.

På den här förskolan har de som mål att ge barnen en bra miljöfostran.

5 Analys

I det här avsnittet kommer vi att analysera hur tydligt målen med miljöarbetet uttrycks på våra sex intervjuade förskolor, vilka hinder och möjligheter som finns med det pedagogiska arbetet med miljön, samt hur barn och föräldrar involveras i återvinningsarbetet. Detta kommer vi att koppla till relevant litteratur.

5.1 Analys av hur tydligt målen uttrycks

Tolv pedagoger från sex olika förskolor i stadsmiljö, mindre samhälle och landsbygdsmiljö har deltagit och svarat på våra intervjufrågor. Det framkom att det bara är två förskolor av sex som har en nedskrivna målbeskrivning. Vid tre av de intervjuade förskolorna framgår det att det finns nedskrivna ord om vad förskolan vill med sitt återvinningsarbete men de är av mer informativ karaktär som exempelvis verksamhetsplanen. En förskola saknar helt målbeskrivning för återvinningsarbetet. Att inte ha nedskrivna mål eller att ha olika mål anser de flesta pedagoger vara ett hinder för ett arbete med återvinning.

Som en anledning till att inte ha några nedskrivna mål säger exempelvis den ena förskolan att de är relativt nystartade och att pedagogerna inte har hunnit prata sig samman över avdelningarna om vad hela förskolan vill med sitt återvinningsarbete. En annan förskola ger till svar att de prioriterar andra mål. Lpfö 98 (2006) skriver i sina mål och riktlinjer om det ansvar som vilar på alla som arbetar i förskolan. ”Arbetslaget skall ge barn möjlighet att förstå hur egna handlingar kan påverka miljön” (Lpfö, 2006:10).

I våra intervjuer svarar alla pedagoger att det är viktigt att hela förskolan har samma syn i ett återvinningsarbete. En tydlig målbeskrivning gör det lättare att sträva åt samma håll menar Skolverket (2005). De skriver också att tydliga mål i det vardagsnära arbetet där alla pedagoger i arbetslaget är delaktiga är en förutsättning för ett utvecklande kvalitetsarbete. Vidare menar de att pedagogerna bör ta sig tid att utvärdera och reflektera över eventuella förbättringsåtgärder. Skolverket (2008) anknyter till pedagogernas betydelse för en hög kvalitet på förskolan i en nyligen gjord utvärdering. Enligt dem är det personalens engagemang, utbildning, kompetensutveckling, erfarenhet samt det pedagogiska ledarskapet som är de viktigaste faktorerna.

Tre förskolor svarar att det är en gynnsam faktor att kommunen har tydliga mål med sitt miljöarbete. De anser att kommunen bedriver ett aktivt arbete mot förskolor och skolor genom att utse ett miljöombud på varje ställe. Ombuden fungerar som kommunens länk ut på arbetsplatsen och de får utbildning i miljöämnet som de direkt kan använda i sin egen verksamhet. Detta kommer barnen tillgodo även om förskolan inte har en tydlig målbeskrivning. De här utbildningarna svarar till största delen kommunens Agenda 21 samordnare för. Agenda 21 är ett handlingsprogram från Förenta Nationernas konferens om miljö och utveckling i Rio de Janeiro 1992 (Skolverket 2002). Detta handlingsprogram fokuserar utbildning som en avgörande faktor för att förbättra människors förmåga att lösa miljöproblem. De anser att vi måste se problemen på ett mer holistiskt sätt och reflektera kritiskt. De här tankarna stöds av Sandell m.fl. (2003) som menar att pedagogernas betydelse över hur miljöundervisningen läggs upp inte kan överdrivas. I det här arbetet ingår att sätta sig själv under lupp och reflektera över sitt eget synsätt samt vilken miljösyn som råder i ens egna tankar.

Ett mål som tydligt uttrycks i två av förskolornas målbeskrivningar är vikten av att arbeta med demokrati och rättvisa i ett återvinningsarbete. I detta arbete lyfter de fram betydelsen av det goda samtalet där pedagogerna tar sig tid att reflektera tillsammans med barnen. Gustafsson (2007) menar att demokrati kan utgå från två synsätt. Det synsättet som hon förespråkar är den deliberativa demokratimodellen som grundar sig på samtal där olika synsätt möts och detta är särskilt viktigt för inflytande och vid beslutsfattande. På liknande sätt menar Doverborg & Pramling-Samuelsson (2000) att samtalen med barn i grupp främjar demokrati eftersom de lär sig att det finns olika sätt att tänka.

Den andra förskolan med en tydlig målbeskrivning lyfter fram samarbete mellan barn och pedagoger som ett sätt att nå målen med återvinningsarbetet. Det här är en metod som Williams m fl. (2000) kallar ”Cooperative learning”. De menar att genom samarbete kring ett problem uppmuntras både kollektiva och individuella insatser. I detta arbete är pedagogens roll av handledande art.

5.2 Analys av hinder och möjligheter i arbetet med återvinning

Tre förskolor i en och samma kommun uttrycker att ett av de största hindren är tidsbrist. Nordin-Hultman (2006) menar att trots att förskolorna ofta är bra på att anpassa sig till barnens rytm och initiativ är de förvånansvärt starkt reglerade av tiden i sina rutiner, och det ger begränsningar i verksamheten.

En av de intervjuade förskolorna hade tidigare haft Grön Flagg men avslutat detta arbete då de tyckte att det tog för mycket tid att dokumentera och rapportera till Håll Sverige Rent. För att bli godkänd för Grön Flagg måste förskolan enligt Håll Sverige Rent, (2009) uppfylla vissa kriterier inom valt temaområde och skicka in redogörelser för hur arbetet bedrivits. Det måste också finnas en kommunpolitiker kopplad till verksamheten.

Ett annat hinder som några av de intervjuade pedagogerna uppmärksammar är pedagogers ointresse av att praktiskt arbeta med återvinning. De synliggör i samtalet hur svårt det är att vara ensam om att ha ett intresse för att driva ett återvinningsarbete framåt. I detta sammanhang är Williams m.fl. (2000) tankar intressanta då de lyfter fram pedagogers betydelse som imitationsobjekt då barnen ofta imiterar och härmar en handling. De är övertygade om att vi pedagoger måste kunna erbjuda en sådan miljö som ger möjligheter för imitation. Gren (2001) menar att pedagoger måste förstå att de är förebilder för barnen och att det är deras arbete att förmedla värderingar till dem. Hon säger att vi pedagoger har möjlighet att påverka barnen till att bli människor med omsorg om varandra och miljön.

Kommunens engagemang är både ett hinder och en möjlighet visar det sig i våra intervjuer. En förskola uttryckte tydligt att kommunen vill att de ska arbeta med återvinning men att de inte ger de bästa förutsättningarna för det. Tre andra förskolor ser kommunens engagemang med miljöombud på varje förskola som en möjlighet att bedriva ett aktivt arbete med återvinning. Brunner (1996) menar att det är politikernas roll att involvera "alla i samhället" för en utveckling mot ett långsiktigt hållbart samhälle. I detta arbete har lärarna en nyckelroll i att utveckla en miljömedveten generation, och barn och ungdomar är en särskilt viktig samhällsgrupp att ta med i detta utvecklingsarbete. Gustafsson (2007) är av den åsikten att det behövs en förändring i den naturvetenskapliga utbildningen i skolan. Hon menar att eleverna i ämnet naturvetenskap ofta får färdiga svar som inte kan ifrågasättas. I skolan saknas det tillfällen till att argumentera, reflektera och ta ställning i olika naturvetenskapliga frågor anser hon.

Som en viktig kvalitetsaspekt och möjlighet att bedriva och utveckla ett arbete med återvinning vill de flesta förskolor poängtera rektorers engagemang. Tar rektorerna sig tid att uppmuntra och stödja verksamheten i en viss riktning får det genomslagskraft är deras erfarenhet. Skolverket (2008) menar att rektorernas pedagogiska ledarskap är en viktig förutsättning för att höja kvaliteten.

En förutsättning för att ett arbete med återvinning ska fungera enkelt är att det finns utrymme för sopsortering på förskolan och närhet till en återvinningsstation, säger de flesta pedagoger i våra intervjuer. De som arbetar aktivt med återvinning poängterar särskilt hur viktigt det är att arbetet blir till en daglig rutin. Görs återvinningsarbetet till en daglig rutin med barnet så deltar både pedagogen och barnet i en kunskapsprocess menar Johansson (2005). Vidare säger hon att barnet ska ges möjligheter att agera och reflektera över sitt eget lärande för det är just mötet mellan barnet och omvärlden som är viktigt i lärandet. I miljöpedagogik är miljö och meningssammanhang en viktig utgångspunkt för lärandet. Granberg (2004) menar att barnen får kunskap om världen genom sina handlingar och i samspel med kontexten.

Fyra av förskolorna ser det som en möjlighet att ha ett nära samarbete med kök, städ och vaktmästare i sitt arbete med återvinning. De menar att detta arbete inte bör ske isolerat utan att barnen uppmärksammas på att allas insatser har betydelse. Myndigheten för skolutveckling (2005) stöder de här tankarna och menar att det är viktigt att ta ett helhetsgrepp på miljöfrågorna. De lyfter fram betydelsen av att problematisera vad våra val har för betydelse i framtiden. Förskolorna 1 och 3 anser att i detta arbete är allas delaktighet viktig och förskolan bör etablera ett närmare samarbete med kök, städ och vaktmästare.

När vi läser våra intervjuer framkommer det tydligt att alla pedagoger på det ena eller andra sättet menar att samtalet är en möjlighet i arbetet med återvinning. De ser att arbetet är språkutvecklande genom samtal, frågor och reflektioner tillsammans med barnen. Öhman (2006) skriver att pedagogen måste vara nyfiken och kunna förstå barnets livsvärld. Är pedagogen bekräftande och stödjande i samtalet så hjälper det enligt henne barnet att skapa sammanhang i sin tillvaro och i sin inre upplevelse. Johansson (2005) hävdar att det är viktigt att utvidga dialogen till bortom här och nu och samtala kring händelser utanför den konkreta situationen.

5.3 Analys av hur barn och föräldrar involveras i arbetet med återvinning

En viktig pedagogisk vinning i arbetet med återvinning som de flesta pedagogerna har erfarenhet av är att barnen är aktiva i lärandet. Exempelvis involveras barnen i arbetet genom att samla och räkna tomma mjölkförpackningar och sedan använda dem i den skapande verksamheten. En pedagog uttrycker att ”genom görandet får barnen förståelse för varför vi återvinner”. Dessa tankar kan anknytas till John Deweys ”learning by doing”. Sundgren (2005) skriver att Deweys tankar än i dag visar sig tydligt i svensk förskola då förskolan erbjuder aktiviteter och personligt ansvarstagande i omedelbar kontakt med den fysiska omvärlden.

På en av avdelningarna på våra intervjuade förskolor var barnen inte alls delaktiga i arbetet med återvinning. Det sköttes enbart av pedagogerna. Öhman (2006) menar att den barnsyn pedagogerna har påverkar hur hon bemöter barnen och speglar också hur barnen ser på sig själva. På övriga förskolor var barnen delaktiga och hjälpte till med sopsorteringen.

De två förskolorna som är miljöcertifierade enligt Grön Flagg eller har utmärkelsen Skola för Hållbar Utveckling har varje år en gårdskväll tillsammans med barn och föräldrar. Då arbetar de med att plantera växter, rensa ogräs och arbeta i sitt kryddland. Föräldrarna hjälper till med att renovera sådant som är trasigt eller behöver förbättras. Enligt Skolverket (2008) är *föräldrasamverkan* en av de tre viktigaste punkterna i de prioriterade målen i skolplanen ute i kommunerna.

På alla förskolor i vår studie dokumenterar barnen tillsammans med pedagogerna sin vardag genom foton, egna alster och ord om sitt skapande. Kennedy (2006) beskriver hur barnen växer genom att deras arbeten sätts upp tillsammans med deras egna ord och tankar. På detta konkreta sätt blir det synligt för barnen att det de gjort är viktigt. Att barnen får samtala om och visa arbetsprocessen har stor betydelse. Något som samtliga pedagoger vi intervjuat säger är att de upplever att föräldrarna är intresserade och positiva till dokumentationen. Enligt Taguchi & Åberg (2005) utvecklas föräldrarnas frågor från att bara handla om mat och vila till att också uppmärksamma hur både barn och pedagoger tänker. En sidoeffekt som Kennedy (2006) upptäckt är mer intresserade och stärkta föräldrar genom att pedagogisk dokumentation lyfter fram deras barns positiva sidor.

6 Diskussion

Det mest framträdande som vår studie visar på är hur hinder och möjligheter för ett miljöarbete på förskolorna påverkas genom politiska beslut i våra undersökta kommuners Förskole- och Grundskolenämnder. Vi anade inte att det så tydligt skulle framkomma skillnader i återvinningsarbetet beroende på politikernas handlingar för att styra verksamheten mot ett visst mål. Den ena av våra undersökta kommuner hade miljöombud på varje förskola på initiativ från Förskole- och Grundskolenämnden medan den andra kommunen valde att inte styra verksamheten i någon riktning. Moberger (2005) skriver att ett förändrings- och förbättringsarbete tar tid. Med tanke på att Agenda 21-arbetet med utbildning som ett sätt att uppmärksamma människors handlingar i miljöfrågor startade i Rio de Janeiro 1992 (Skolverket, 2002) ställer vi oss undrande till om det är relevant att det här förändringsarbetet ska ta nästan 20 år för den ena av våra undersökta kommuner.

Politikernas roll är enligt Brunner (1996) att involvera ”alla i samhället” mot ett långsiktigt och hållbart samhälle men blir både till ett hinder och till en möjlighet för en utveckling av ett återvinningsarbete enligt vår studie. Vi vill lyfta fram Grön Flaggs (Håll Sverige Rent, 2009) arbetssätt med att knyta en kommunpolitiker till förskolan då vi anser att det är en möjlighet för oss i förskolan att nå ut till de styrande i kommunen med hur vi arbetar med miljöfrågor.

Förskolorna 1 i landsbygd och 3 i mindre samhälle som på något sätt är miljöcertifierade och dagligen arbetar med återvinning uttrycker båda att en gynnsam förutsättning är många och reflekterande samtal samt att arbetet blir till en daglig rutin. Det vi har uppmärksammat är att de övriga fyra förskolorna antingen anger tidsbrist och/eller att alla pedagoger inte riktigt strävar åt samma håll som ett hinder för att arbeta med återvinning. Vi inser idag vikten av att så långt det är möjligt uppnå konsensus på förskolan och diskutera värdegrundsfrågor.

FN:s Barnkonvention ingår i vårt uppdrag i förskolan, skriver Lärarförbundet (2006). Vår uppfattning är att dess mål med att säkerställa överlevnad och utveckling för alla barn kan anknytas till ett arbete med återvinning. Sandell m.fl. (2003) menar att pedagoger på förskolorna måste göra medvetna och kritiskt didaktiska val över miljöämnet. Vi kan konstatera att av sex intervjuade förskolor är det förskolorna 1 och 3 som vi anser gör

medvetna, kritiskt didaktiska val. Det här vill vi koppla till ett resonemang om rektorns roll som pedagogisk ledare. Förskola 3 som är miljöcertifierad enligt Skola för Hållbar Utveckling uttrycker just rektorns engagemang i förskolans vardagsarbete som en möjlighet för att kunna utveckla arbetet då hon föreslår utbildningar och tipsar om böcker. Vi funderar på om de styrande kommunpolitikerna bör ompröva rektorernas arbetsbeskrivning till att bli av mer pedagogiskt handledande art. I det här sammanhanget anser vi att det är viktigt att lyfta fram vilken betydelse politiker i Förskole- och Grundskolenämnder har för att ge utrymme för rektorer att vara pedagogiska ledare i sin tjänst. Skolverket (2008) menar att rektorns roll och dennes pedagogiska ledarskap är en förutsättning för att höja kvaliteten i förskolan och vi anser att rektorns förutsättningar är både ett hinder och en möjlighet i förskolans utvecklingsarbete över miljöämnet. Enligt Skolverket (2008) skall politiker erbjuda nödvändiga resurser så att den speciella förskolan kan bli en mer attraktiv arbetsplats. Nu när vi snart är färdigutbildade lärare i förskolan är de olika förskolornas målbeskrivningar helt klart av stort intresse för oss när vi söker lärartjänster. Vi hoppas precis som förskola 1 beskriver att vi kan tillföra pedagogiska idéer genom all litteratur vi läst och alla pedagogiska diskussioner vi haft under vår studietid i Växjö.

Av våra resultat kan vi inte utläsa att en viss miljö i förskolan per automatik skulle ge bättre förutsättningar för ett arbete med återvinning utan det är de enskilda pedagogerna och deras förmåga att nå en samsyn i arbetslaget eller på förskolan som är avgörande. Ett arbetssätt som har genomslagskraft i arbetet med återvinning på alla utom en av avdelningarna på förskola 2, är Deweys tankar om att lära genom att göra (Sundgren, 2005). Vi kan uppleva en fara med att förskolan ger så olika förutsättningar för ett miljöarbete. I läroplanen (Lpfö 98, 2006) står att läsa att vi som arbetar i förskolan ska ge barn möjlighet att förstå hur egna handlingar kan påverka miljön. En annan faktor vi anser försvårande är att olika avdelningar inom samma förskola har olika förhållningssätt. Benn (2003) menar att valet av arbetssätt är viktigt för där visar det sig tydligt vilken syn pedagogerna har på kunskap och lärande. Att då arbeta på olika sätt inom samma förskola är enligt oss ett hinder. Vi kan ana faran då föräldrar idag mycket mera aktivt väljer förskola. Sundgren (2005) menar att det är viktigt att se till helheten, det holistiska sättet, och han anser även att verkligt lärande är kopplat till förmågan att handla. Vi vill tro att det

har betydelse att barnen har fått vara aktiva i återvinningsarbetet. Vilket innehåll förskolan ger miljö och meningssammanhang är av vikt menar Granberg (2004).

Som det redan har framkommit är det endast två avdelningar av sex som tydligt kan uttrycka sina mål med miljöarbetet. Att sträva efter en rimlig samsyn i arbetslaget är enligt Moberger (2005) en viktig kvalitetshöjande faktor, för det är i mötet mellan pedagog och barn, samt i mötet pedagoger emellan som kvaliteten avgörs. I det här sammanhanget vill vi uppmärksamma Gustafssons (2007) arbetssätt med deliberativa samtal. Hon menar att pedagoger tillsammans med rektor måste mötas i deliberativa samtal där pedagogernas olika synsätt möts. Målet med deliberativa samtal är pedagogernas inflytande över och beslutsfattande av syftet och målet med verksamheten. Då kan pedagogerna i sina samtal använda sig av Deweys frågeord *vad* gör vi och *hur* gör vi det (Sundgren, 2005).

Föräldrarna involveras oftast i förskolans återvinningsarbete genom pedagogisk dokumentation i hallen. Förskolorna 1 och 3 engagerar även föräldrarna i gårdskvällar i sitt återvinningsarbete. I vår studie blir det tydligt att ett forum där olika förskolor kan mötas och ge varandra förslag på hur de arbetar kan underlätta och stödja ett miljöarbete. Genom att lyfta på locket och börja samtala kan de förhoppningsvis upptäcka att arbetet inte behöver ta så mycket tid. Elstgeest m.fl. (2007) föreslår just arbetssättet att diskutera fritt och dela med sig av sina egna erfarenheter. De menar att då kan nya inspirerande idéer dyka upp. Vår uppfattning är att pedagoger i förskolan bör ta sig tid att diskutera fritt och vi är övertygade om att förskolan sett ur ett 1-16- års perspektiv kan förändra en del av villkoren för *Moder Jords* välbefinnande. Vi vill även knyta an till Jane Goodalls tankar om att vi bör vara medvetna om att vi påverkar vår värld varje dag. Även ett litet barn påverkar sin värld och konsensus av det är att pedagogernas målbild av sitt miljöarbete är av största betydelse. Enligt Brunner (1996) bör förskolan ge utbildning för ”att lära för livet” och då vill vi lyfta fram vikten av allas delaktighet. Är alla delaktiga från barn, till pedagog, till förälder, till rektor, till politiker och övriga samhället kan vi se möjligheter i återvinningsarbetet genom att vi tillsammans försöker skapa gynnsamma förutsättningar. Vi inser i det här sammanhanget att det är viktigt att kunna generalisera precis som Benn (2003) beskriver och vilken kunskap barnen får med sig från sin tid på förskolan är därför av största betydelse i ett 1-16-års perspektiv. Gör vi miljöarbetet till en gemensam angelägenhet vill vi tro att återvinning kan bli till en vinning för oss alla.

7 Fortsatt forskning

Utifrån vad som framkommit i vår studie, att rektorns stöd har stor betydelse, vore det intressant att undersöka hur mycket faktisk tid rektorer använder till pedagogisk handledning. Det vore också intressant att göra en jämförande studie av fler kommuner och titta på vilka positiva arbetsätt som har uppmärksammats. Eftersom flera pedagoger tar upp tiden som ett hinder vore det även spännande att närmare studera på vilket sätt tiden påverkar återvinningsarbetet.

Referenser

- Benn, Siv. (2003). I red. Johansson, Eva & Pramling - Samuelsson, Ingrid. *Förskolan- barns första skola!* Lund: Studentlitteratur
- Brunner, Wolfgang. (1996). *Solvagnen – visioner till din miljöundervisning.* Stockholm: Liber Utbildning AB
- Doverborg, Elisabet & Pramling-Samuelsson, Ingrid. (2000). *Att förstå barns tankar. Metodik för barnintervjuer.* Stockholm: Liber
- Elstgeest, Jos & Harlen, Wynne & Symington, David. (2007). I red. Harlen, Wynne. *Våga språnget.* Stockholm: Liber AB
- Goodall, Jane. (2009). I morgon invigs Vetenskapsfestivalen. *Göteborgs-Posten.* (2009-05-03)
- Granberg, Otto. (2004). *Lära eller läras. Om kompetens och utbildningsplanering i arbetslivet.* Lund: Studentlitteratur
- Gren, Jenny (2001). *Etik i pedagogens vardagsarbete. 2. uppl.* Stockholm: Liber
- Gustafsson, Barbro, (2007). *Naturvetenskaplig utbildning för demokrati och hållbar utveckling. Licentiatavhandling i Naturvetenskap medutbildningsvetenskaplig inriktning.* Högskolan i Kalmar, Naturvetenskapliga institutionen.
- Hedin, Christer & Lahdenperä, Pirjo (2000). *Värdegrund och samhällsutveckling.* [Ny utg.] Stockholm: HLS förl.
- Holmsen, Merete. (2005) *Samtalsbilder – en väg till kommunikation med barn.* Lund: Studentlitteratur
- Håll Sverige rent. *Om Grön Flagg.* (2009). Hämtad 2009-08-15, från <http://www.hsr.se/sa/node.asp?node=40>
- Johansson, Eva. (2003). *Att närma sig barns perspektiv.* Pedagogisk forskning i Sverige 2003 årgång 8 nr 1-2.
- Johansson, Eva (2005). *Möten för lärande: pedagogisk verksamhet för de yngsta barnen i förskolan.* [Ny utg.] Stockholm: Myndigheten för skolutveckling
- Kennedy, Birgitta. (2006). *Glasfåglar i molnen.* Stockholm: HLS Förlag
- Kvale, Steinar (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun.* Lund: Studentlitteratur
- Lpfö 98 (2006). *Läroplan för förskolan.* Stockholm: Utbildningsdepartementet
- Lärarens handbok: skollag, läroplaner, yrkesetiska principer, FN: s barnkonvention, 6 uppl.* (2006). Stockholm: Lärarförbundet

- Moberger, Britta (red.) (2005). *Vi värderar kvalitet: om självvärdering och lärares utvecklingsarbete*. Stockholm: Lärarförbundet
- Nationalencyklopedin. (2009). Hämtad 2009-08-10, från <http://www.ne.se/sok/%C3%A5tervinning?type=NE>
- Nordin-Hultman, Elisabeth. (2006). *Pedagogiska miljöer och barns subjektskapande*. Stockholm: Liber AB
- Patel, Runa & Davidson, Bo (2003). *Forskningsmetodikens grunder: att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. 3., [uppdaterade] uppl. Lund: Studentlitteratur
- Sandell, Klas & Öhman, Johan & Östman, Leif (2003). *Miljödidaktik*. Lund: Studentlitteratur
- Skolverket. (2002). *Hållbar utveckling i skolan*. Stockholm: Fritzes
- Skolverket. (2005). *Kvalitet i förskolan: allmänna råd och kommentarer*. Stockholm: Fritzes
- Skolverket. (2008). *Tio år efter förskolereformen*. Stockholm: Fritzes
- Skolverket. (2009). Hämtad 2009-05-16, från <http://www.skolverket.se/publikationer?id=2196>
- SOU. (2004:104). *Att lära för hållbar utveckling*. Hämtad 2009-05-17, från <http://www.sweden.gov.se/sb/d/108/a/34144>
- Sundgren, Gunnar. (2005). I red. Forsell, Anna. *Boken om pedagogerna*. Stockholm: Liber AB
- Svensson, Ann-Katrin (1998). *Barnet, språket och miljön: från ord till mening*. Lund: Studentlitteratur
- Taguchi, Hillevi & Åberg, Anne (2005). *Lyssnandets pedagogik – etik och demokrati i pedagogiskt arbete*. Stockholm: Liber
- Utmärkelsen skola för hållbar utveckling*. (2005). Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Vetenskapsrådet, (2009). Hämtad 2009-06-14, från http://www.vr.se/download/18.7f7bb63a11eb5b697f3800012802/forskningsetiska_principer_tf_2002.pdf
- Värdegrundsprojektet Utbildningsdep. Stockholm: Liber
- Williams, Pia & Sheridan, Sonja & Pramling-Samuelsson, Ingrid. (2000) *Barns samlärande- en forskningsöversikt*. Stockholm. Skolverket/Liber
- Åsén, Gunnar (2002). *Utvärdering i förskolan: frågor och exempel*. Stockholm: Skolverket
- Öhman, Margareta. (2006). *Den viktiga vardagen*. Stockholm: Runa Förlag

Bilaga

Intervjufrågor till pedagogerna

1. Vilka faktorer anser du skapar gynnsamma/mindre gynnsamma förutsättningar för ett arbete med återvinning?
2. Vilka pedagogiska vinningar anser du att du som pedagog kan göra genom att arbeta med återvinning?
3. Hur involverar ni barnen i arbetet med återvinning så att de får en förståelse för sin egen delaktighet i arbetet för miljön?
4. På vilket sätt görs föräldrarna delaktiga i arbetet med återvinning?
5. Hur skulle du vilja vidareutveckla arbetet med återvinning?

